МЕНТАЛЬНІСТЬ ЛІТЕРАТУР СВІТУ

УДК 821.161.2.02 «1924/1928»

Дмитренко В. І.,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української та світової літератур
ДВНЗ «Криворізький державний педагогічний університет»

ЄВРОПЕЙСЬКА ЗОРІЄНТОВАНІСТЬ ПИСЬМЕННИКІВ «ЛАНКИ»-МАРСУ В КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРНОЇ ДИСКУСІЇ 1925–1928 РР.

У статті висвітлюється європейська спрямованість творчості письменників, що входили до літературного угруповання «Ланка»-МАРС, яка виявилась у їхній мистецькій спадщині, публіцистиці, позиції в літературній дискусії 1925–1928 рр. Б. Антоненко-Давидович, Г. Косинка В. Підмогильний, Є. Плужник та інші члени літературної групи прагнули перебувати в контексті новітніх тенденцій розвитку світового літературного процесу, заперечуючи масовість і провінційність у літературі.

Ключові слова: літературна дискусія, літературне угруповання, європейська спрямованість.

В статье освещается европейская направленность творчества писателей, которые входили в литературное объединение «Ланка»-МАРС, которая проявилась в их творческом наследии, публицистике, позиции в литературной дискуссии 1925–1928 гг. Б. Антоненко-Давыдович, Г. Косынка, В. Подмогильный, Е. Плужник и другие члены литературной группы стремились находиться в контексте новых тенденций развития мирового литературного процесса, отрицая массовость и провинциальность в литературе.

Ключевые слова: литературная дискуссия, литературная группа, европейская направленность.

The article under consideration deals with the European orientation of the writers, who were the members of the literary group “LANKA-MARS”. Such orientation is expressed by means of their literary heritage, publicist materials, and the position in literary discussion of 1925–1928. B. Antonenko-Davydovych, G. Kosynka, V. Pidmohylnyy, E. Pluzhnyk and the other members of literary group tried to be in the context of the temporary tendencies in the world literature development, neglecting mass and provinciality in literature.

Key words: literary discussion, literary group, European orientation.

Сучасна концепція української літератури, інтегрованої у світовий культурний простір, ставить перед літературознавцями потребу конструктивного переосмислення й суттєвої реінтерпретації історії української літератури. Цей процес тісно пов'язаний з відтворенням місця й ролі кожного літературного угруповання, яке мало посутній вплив на її розвиток, особливо у 20–30-ті роки минулого століття, коли саме в літоб'єднаннях гуртувалися найкращі сили українського красного письменства. Кожне літературне угруповання претендувало на нове слово в мистецтві, відстоювало своє бачення

майбутніх шляхів розвитку літератури. Однак за умов зміцнення диктатури пролетаріату стала очевидною тенденція нав'язування утвердження марксистської ортодоксії в мистецтві. Компартія прагнула тотального контролю над культурним і літературно-мистецьким життям. У час активно пропагованої тенденції до політичної заангажованості мистецтва позиція письменника в літературній дискусії 1925–1928 рр. стала тим лакмусовим папірцем, який безпомилково визначає творче обличчя митця. Тому актуальним є окреслення реакції на основні аспекти літературної дискусії, що виявились у публічних виступах і творчому доробку митців.

Формуванню об'єктивної думки про вже далекі від сучасності події в нашому літературному процесі допомагають документальні свідчення того часу [Шляхи 1928]. Слід виділити дослідження Ю. Коваліва [Ковалів 1990], публікації «І не Європа, і не просвіта...» Л. Бойка, «М. Зеров і літературна дискусія (1925–1928)», «Дискусія 20-х рр. про форму і зміст (за «Червоним шляхом»)» Н. Лощинської та ін. Ю. Ковалів вважає, що дискусія є *«одним із найскладніших вузлових моментів духовного відродження на Україні в пожовтневе п'ятнадцятиріччя»* [Ковалів 1990:10]. На думку літературознавця, саме *«вона сконцентрувала в собі енергію полемічних збурень на терені мистецтва й життя, загострила громадське сумління, порушивши найсуттєвіші питання: бути чи не бути українській літературі й культурі загалом як повноцінному суверенному явищу в контексті світового духовного розвитку»* [Ковалів 1990:10]. Участь письменників «Ланки»-МАРСу в літературній дискусії частково розглядалась у публікації О. Кравченко [Кравченко 2006]. Проте не приділялась належна увага літературному дискурсу «ланчан-марсівців» щодо окреслення їхньої позиції з даного питання, який, ураховуючи обмаль документальних свідчень, може стати найбільш достовірним.

Мета статті: репрезентація основних аспектів, що підтверджують європейську спрямованість митців літературного угруповання «Ланка»-МАРС. Її реалізація передбачає з'ясувати позиції літературного угруповання в

літературній дискусії 1925–1928 рр. й окреслити творчі тенденції митців, які актуалізують їхнє прагнення в європейський творчий простір.

Європейський шлях української літератури, її органічне входження до світової творчої спільноти активно пропагували «ланчани-марсівці». Це позначилось і на їх позиції в літературній дискусії. М. Шкандрій в одному з перших монографічних досліджень тогочасних подій констатував той факт, що літературна дискусія *«була центральною подією в українській інтелектуальній історії 1920-х років, можливо, цілого ХХ ст. Її важливість далеко виходила за межі літературних справ. Те, що починалося як грайливе змагання в літературних формах, швидко переросло в дискусію про долю нації»* [Шкандрій 2006:11]. Ю. Луцький уважав, що літературна дискусія є найкращим доказом того, що партії *«не зовсім вдалося»* розбити й знищити *«незалежну думку в Україні»* [Луцький 2000:69]. Учень Ю. Луцького М. Шкандрій розвинув цю думку в монографії [Шкандрій 2006].

М. Хвильовий, основна постать у літературній дискусії, у виступах і публікаціях фактично задекларував дві основні дискусійні ідеї: необхідність європейської орієнтації української літератури і як похідна з неї – важливість у цьому зв'язку боротьби з провінційністю, проти масовізму. Позиція «ланчан-марсівців» збігається з його. Загалом можна говорити про тотожність ставлення до цієї проблеми «ваплітян», «неокласиків» і «ланчан». Однак активної участі в дискусії «ланчани» не брали, тому сьогодні можна робити висновки лише з публікації промов В. Підмогильного й Б. Антоненка-Давидовича на одному з перших публічних виступів, що був організований культкомісією Академії наук у Всенародній бібліотеці України 24 травня 1925 року. Проте творчість письменників літературного об'єднання є безпосередньою ілюстрацією їх позиції в цьому досить важливому й принциповому питанні.

Участь у публічному виступі 24 травня по суті була першим випробуванням молодой літературної організації. Виступ В. Підмогильного, якого однозначно вважають організатором і «душею» «Ланки», через стан здоров'я був дуже коротким. Він звернув увагу на те, що в літературі з'явився

небезпечний тип «ура-комуніста», названий М. Хвильовим «сатана в бочці», який *«продовжує давні гопаківські традиції, орієнтуючись за всяких обставин на примітивність свого мислення»* [Шкоропат 392:33], а в кінці виступу підсумував: *«Підвищити рівень художніх вимог у нашій літературі – це є перший крок на шляху її розвитку»*. Доповідь Б. Антоненка-Давидовича була більш ґрунтовною й підтримувала й поглиблювала позицію В. Підмогильного: *«Сьогодні думки розійшлись: з одного боку, були зазначені шляхи розвитку української літератури, з другого, повстала проблема – «Європа чи Просвіта»* [Шляхи 1928:63–64].

Молодого письменника дуже турбувала проблема швидкого зростання літературних організацій, у яких кількість письменників збільшується не одиницями, а десятками й сотнями, однак при цьому кількість не переростає в якість. Він наголосив на тому, що фактично нової української літератури майже немає. Як доказ цього він наводить інформацію про те, що серед нової літератури є всього декілька віршів і оповідань, які можна було б перекласти на інші мови, хоча б на російську, і подати за кордон. Він наголосив на тому, що на той час питання ставиться таким чином, що *«найголовніше для письменника, позитивне для нього – це ідеологія. Коли являється письменник в ту чи іншу організацію, то його перш за все питають: в яких організаціях ти був, який у тебе стаж, цікавляться ідеологією, але зовсім не питають і не цікавляться самою суттю того, що утворює письменника, його здібності, його твори. І коли по часі ідеології все благополучно, то таку людину приймають в організацію письменників»* [Шляхи 1928:64].

Б. Антоненко-Давидович, підтримуючи позицію В. Підмогильного, протиставив офіційній оцінці письменницького «таланту» свою: *«Від письменника треба вимагати, щоб він був оригінальний і цікавий, щоб він давав нові думки і т. інше <...> не можна не вимагати своєрідності й оригінальності»* [Шляхи 1928:65]. Окрім цього, у своєму виступі Б. Антоненко-Давидович зазначає, що в тій ситуації, що склалась в Україні на той час, його особливо непокоїть намагання критиків, серед яких він виділяє Б. Коваленка,

усіх вимірювати одними, часто не виправданими критеріями. Б. Антоненко-Давидович вважає це дуже небезпечним для талановитих початківців. Крім того, «ланчанин» подає у виступі таке спостереження: *«Там, де література найменш розвинена, там найбільш гуртківщини та гризні»* [Шляхи 1928:66]. Він також висловлює думку про те, що якість кожного нового твору будь-якого письменника визначається не належністю його до тієї або іншої літературної організації, а якістю його твору, яка, на думку Б. Антоненка-Давидовича, визначається якомога меншою наявністю в ньому тенденційності. Лише такий твір може посісти належне місце в літературній скарбниці. Якоюсь мірою це можна розцінювати як закид проти «Плугу», адже у квітневому номері журналу «Життя й революція» за той же 1925 рік уміщений звіт про Другий всеукраїнський з'їзд спілки селянських письменників «Плуг», де подано виступ Навіч-Черкаського, який вітав з'їзд від відділу друку ЦК КПБ(б)У: «Ми не ганяємось за витонченими талантами. Нам потрібні витривалі класові письменники перш за все» [З поточних 1925:83].

У зв'язку з реплікою С. Щупака щодо «попутників» з «Ланки» виступаючий зауважив: *«Ми працюємо для УСРР і вітаємо кожен крок Радянської влади в напрямкові розв'язання заплутаних в силу певних історичних причин національних та соціальних моментів»* [Шляхи 1928:67].

Тут же Б. Антоненко-Давидович висловив свою думку щодо окреслення самого поняття «просвітянство», зазначивши, що найчастіше воно пов'язано з перекрученнями й підтасовуванням фактів. У зв'язку із цим виступаючий зазначив: *«Наша вимога, це перше – треба створити нормальні умови для розвитку української літератури <...>, повести рішучу боротьбу з халтурою, з цим просвітянством, з відсутністю мінімальної етики звичайної людини, бо немислимо вести диспут, коли перекручуються факти, підтасовуються слова не лише тут, а і в відділі «Культура і мистецтво» нашої преси»* [Шляхи 1928:67–69]. Підсумком виступу Б. Антоненка-Давидовича стали слова, які сьогодні є хрестоматійними й вважаються за творче кредо як самого Б. Антоненка-Давидовича, так і всіх без винятку «ланчан», а пізніше й

«марсівців»: *«Отже, наше гасло не – «Європа чи Просвіта», а – література УСРР, позбавлена халтури, просвітянщини і хахлацької макулатури!»* [Шляхи 1928:69].

С. Щупак у 6–7 номері журналу «Життя й революція» у 1925 році, тобто майже одразу після диспуту, у статті «Зауваження щодо теперішньої ситуації в літературно-громадському рухові на Україні» озвучив ставлення офіційної критики до порушених проблем: *«Пролетаріат тільки тепер на радянському ґрунті приходить до свого слова і починає властивий йому зміст втілювати в сучасну літературу <...>. Стихійність цього руху глибша й ширша, і чи не цим самим пояснюється так об'єктивно цілком виправдана, виключна своєю загостреністю боротьба між різними літературними угрупованнями, як і зайва хаотичність, шкідлива нервовість і суб'єктивне конкурування різних літературних діячів, що накидають свою волю масовому рухові в вузьких групових інтересах»* [Шляхи 1928:59].

Г. Костюк у мемуарах «Зустрічі і прощання» писав про одну із зустрічей з І. Багряним: *«Мені приємно було бачити мого друга в такому наступальному настрої. А з його мовного лексикону я відчув, що він не тільки читав памфлети Хвильового, а й дихає ними»* [Костюк 179:227]. Окреслене вище дає підстави твердити, що цю тезу можна поширити на всіх представників літературного угруповання.

Тобто позиція письменників з літературного об'єднання «Ланка»-МАРС подібна до позиції «неокласиків», яка була викладена М. Зеровим у трьох пунктах: «Гадаю, що для розвитку нашої літератури потрібні три речі: 1. Засвоєння величного досвіду всесвітнього письменства, тобто хороша літературна освіта письменника і вперта систематична робота коло перекладів. 2. Вияснення нашої української традиції і переоцінка нашого літературного надбання <...> і 3. Мистецька вибагливість, підвищення технічних вимог до початкуючих письменників» [цит. за: Луцький 2000:74–75]. При цьому усі три пункти були підтверджені творчою діяльністю «ланчан-марсівців». По-перше, альянзи й ремінісценції з творів митців світового рівня прочитуються в багатьох

їхніх творах. Сам Б. Антоненко-Давидович говорив про вплив на його творчість Шервурда Андерсена, а Г. Косинка – Кнута Гамсуна. Також варто враховувати перекладацьку діяльність представників «Ланки»-МАРСУ. Так, наприклад, Г. Косинка і Є. Плужник перекладали українською мовою класиків російської літератури: Чехова, Гоголя, Шолохова, Горького, Г. Косинка є автором перекладу «Мертвих душ» Гоголя. В. Підмогильний перекладав Оноре де Бальзака, Гі де Мопассана, Гельвеція, Д. Дідро та ін., а Б. Антоненко-Давидович і Т. Осьмачка перекладали з німецької. По-друге, сама назва організації «Ланка» передбачала зв'язок з творчістю попередників, бо її учасники вважали своїм основним завданням мати неперервний зв'язок з українською класикою. По-третє, саме талант був перепусткою до літературної організації, яка набула слави як елітна.

Тобто представники літературної організації «Ланка»-МАРС обстоювали літературно-художні принципи, близькі до «неокласиків», письменники орієнтувались на постійне самовдосконалення, написання високомистецьких творів, поглиблену увагу до нових суспільних процесів, світосприйняття людини. Питання модерності, нових підходів до літературної творчості й потреба постійних пошуків удосконалення мистецтва слова були основними в дискурсі всіх представників організації. Вони, базуючись на здобутках класики української і світової літератури, зробили спробу визначити нову систему координат, що відповідала б моделі перехідної доби. Як зазначав Б. Антоненко-Давидович, молоді літератори прагнули *«заповнити зяючу прогалину, що утворилась в українській літературі після великих катаклізмів, і всім разом стати ланкою в розірваному ретязі, перебираючи все те демократичне, що мала в собі дожовтнева українська література, й творчо опрацьовуючи його на своєму шляху в майбутнє»* [Антоненко-Давидович 1964:141].

Прогресивність поглядів «ланчан-марсівців», їхнє бачення української культури в контексті світової демонструє й факт активного сприйняття ними кіномистецтва. Важливі сентенції, що підтверджують нашу думку, містяться в

статті «Дым отечества» Б. Антоненка-Давидовича. Автор уважає: *«Не прекрасна, мелодійна українська пісня, що нею чарувала Західну Європу цього року «Думка», дасть Україні від світу визнання як певної країни, з певною живою нацією, з певною історією, культурою, мистецтвом, побутом тощо, не пісня, а кіно»* [Антоненко-Давидович 1929:151]. Він засвідчує своє розуміння важливості факту існування української кінематографії: *«Розвиток української кінематографії є певний показник того, як розвивається українська культура в цілому, він править за манометр, що з нього можна бачити потенціальні сили, досягнення на даному етапі й перспективи майбутнього загального українського культурного процесу»* [Антоненко-Давидович 1929:152]. «Ланчанин-марсовець» уважає, що саме кіномистецтво виводить Україну *«в широкі світи, між народи, в різні країни земної кулі, на північ, – а твердо віримо, що згодом – і на південь від екватора»* [Антоненко-Давидович 1929:152]. Він зазначає, що пісня, якою б гарною вона не була, звучатиме не дуже часто, література, хоч і буде перекладена, але не всі зможуть і захочуть її прочитати, а дізнається закордонний робітник і селянин про нашу Україну тільки з кінофільму. *«Кінофільм, що легко переходить державні межі, що влізає в найменші шпарини людності, – він промовлятиме їм за нас, за наше минуле й за наше сьогоднішнє. Він є найкращий лектор і найспритніший інформатор за нашу виборену в тяжких і тривалих змаганнях таку прекрасну й таку химерну (романтика!..) Україну»* [Антоненко-Давидович 1929:152].

Слід звернути увагу на те, що більшість «ланчан-марсівців» працювали на кінофабриці на різних посадах, В. Підмогильний навіть роман «Місто» починав писати як сценарій майбутнього кінофільму.

У цитованій публікації Б. Антоненко-Давидович аналізує кінофільм режисера Стабавого «Експонат із паноптикуму», критикує режисера за те, що його герой «член земської управи, тип колишнього «щирого», що тікає з уенерівцями за кордон, подається з занадто перебільшеними негативними рисами. Письменник уважає, що глядач хотів би побачити на екрані справжніх

людей з логічно-психологічними вчинками, а «йому підсунули давно знайоме, остогидле опудало, що лякало колись на городі горобців».

Б. Антоненка-Давидовича дивує, що український митець не розуміє, що його завдання не в тому, щоб, поділивши світ на білогвардійців, петлюрівців і більшовиків, у котре довести, що більшовики прекрасні, а в тому, *«щоб показати історичну неминучість, рокованість на загибель усього того, що по той бік наших барикад»* [Антоненко-Давидович 1929:158]. Б. Антоненко-Давидович ставить питання про те, звідки така «агітковість», і сам відповідає: *«Мені здається, що корінь цього – в нашому духовному провінціалізмі, що його ми несвідомо перебрали від своїх батьків, яких тепер гудимо на екрані. Це вони пустили колись нас у світ серед малоросійської ідилії неохайними, малокультурними, без певних культурних традицій та звичаїв. Це вони, корінні українофіли, напутили нас за всяку ціну скрізь, де треба й не треба, доводити всім, що наша душа не з лопуцька, і ми старанно, в поті чола доводимо це»* [Антоненко-Давидович 1929:58].

Роздуми письменника, черговий раз окреслюють спільну для «ланчан-марсівців» орієнтацію на європейську культуру, яка й обумовила єдині філософські засади художнього мислення митців, сприяла високому рівню їх творчості, орієнтації на актуальні проблеми свого часу.

Ставлення до Просвіти й просвітян також репрезентовано у творах «ланчан-марсівців». Фактичний матеріал щодо цього знаходимо у творах Б. Антоненка-Давидовича «Просвітяни» і «Печатка», де автор художньо оформив свої думки щодо цієї проблеми.

Отже, окреслена у виступах Б. Антоненка-Давидовича й В. Підмогильного чітка позиція щодо основних тез, які були висунуті в процесі літературної дискусії 1925–1928 рр., а також безпосередньо художні й публіцистичні твори «ланчан-марсівців» доводять, що, разом з ваплітянами й неокласиками вони орієнтувались на естетичну вартість художнього слова, підтримали позицію М. Хвильового про відродження національної літератури, виступивши проти масовізму в літературі й проти розуміння її завдань як

ілюстратора партійних настанов. В історії української літератури 20-х років вони прагнули зберегти гуманістичні традиції нашої літератури, але при цьому намагались вивести її на світовий рівень. Прагнення «ланчан-марсівців» до включення своїх творів у світовий літературний простір повинно сприяти активізації досліджень творчості «ланчан-марсівців» у контексті світової літератури першої третини ХХ століття.

БІБЛІОГРАФІЯ

Антоненко-Давидович 1964 – Антоненко-Давидович Б. В літературі й коло літератури : статті, нариси, фейлетони / Борис Антоненко-Давидович. – Випр. і доп. вид. – К. : Молодь, 1964. – 240 с.

Антоненко-Давидович 1929 – Антоненко-Давидович Б. «Дым отечества» / Борис Антоненко-Давидович // Життя й революція. – 1929. – № 11. – С. 151–163.

З поточних нотаток : другий всеукраїнський з'їзд спілки селянських письменників «Плуг» // Життя й революція. – 1925. – № 4. – С. 82–84.

Ковалів 1990 – Ковалів Ю. Літературна дискусія 1925–1928 рр. / Ю. Ковалів. – К. : Знання, 1990. – 48 с.

Костюк 1987 – Костюк Г. Зустрічі й прощання : спогади / Г. Костюк. – Едмонтон : Канад. ін-т укр. студій : Альбертський ун-т, 1987. – Т. 1. – 743 с.

Кравченко 2006 – Кравченко О. Л. «Ланка» – МАРС у літературній дискусії 1925–1928 рр. / О. Л. Кравченко // Вісн. Луган. нац. пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2006. – № 1 (96) : Філол. науки. – С. 90–94.

Луцький 2000 – Луцький Ю. Літературна політика в радянській Україні 1917– 1934 / Юрій Луцький; ред. рада : Валерій Шевчук, Роман Корогодський, Максим Тарнавський та ін., передм. Т. Гундорової. – К. : Гелікон, 2000. – 248 с.

Шкандрій 2006 – Шкандрій М. Модерністи, марксистки і нація. Українська літературна дискусія 1920-х років / Мирослав Шкандрій / пер. з англ. М. Климчука. – К. : Ніка-центр, 2006. – 384 с.

Шкоропат 2000 – Шкоропат Н. Мемуари Г. Костюка як спроба автобіографії покоління / Н. Шкоропат // Сучасність. – 2000. – 7/8. – С. 88–93.

Шляхи 1928 – Шляхи розвитку української пролетарської літератури : літ. дискусія (1925–1928) : зб. матеріалів : ст., літ. маніфести, постанови партії в справах худ. літ. / упоряд. С. Федчишин ; за ред. В. Коряка. – Х. : Укр. робітник, 1928. – 381 с.